

La justícia com a virtut i com a principi per a la vida social

Domènec Melé

Professor Emèrit d'Ètica Empresarial
IESE Business School

Les paraules justícia i injustícia són d'ús freqüent en la nostra societat. Es clama contra les injustícies i es demana un món més just i solidari. Però, què és justícia? En què es basa? Només responent a aquestes preguntes cal plantejar com educar en la justícia.

Foto: Shutterstock.

Hi ha una idea intuïtiva de justícia com una exigència ètica de respectar allò al que hom té dret. La justícia és una cosa necessària perquè hi hagi ordre i pau a qualsevol societat. Ja en el segle VIII a. C., el profeta Isaïes assenyalava que “la pau és obra de la justícia”¹.

La Sagrada Escripura insisteix en la importància de la justícia. Els profetes van condemnar severament injustícies del seu temps i, en el Nou Testament, s’assenyalen deures concrets de justícia. Així, sant Pau: “Doneu a tothom allò que li és degut: a qui l’impost, l’impost, a qui la contribució, la contribució; a qui el temor, el temor, a qui l’honor, l’honor”².

EDUCAR EN VIRTUTS ESPECÍFIQUES

Al segle V a. C. Aristòtil va reflexionar profundament sobre la justícia en el llibre V de *l'Ètica Nicomaquea*. Els romans van prendre la justícia com a referència per al dret, donant lloc al famós Dret Romà. Domici Ulpià, un famós jurista romà, va definir la justícia com “la contínua i perpètua voluntat de donar a cadascú el que li correspon” (és a dir, el seu dret). Una definició adoptada per Tomàs d'Aquino, qui, a partir d'Aristòtil es va ocupar

Domici Ulpià, un famós jurista romà, va definir la justícia com la contínua i perpètua voluntat de donar a cadascú el que li correspon (és a dir, el seu dret).

àmpliament de la justícia, la qual considera com una virtut fonamental i com un principi de l'ordre social, afirmant que “el propi de la justícia, és ordenar l'home en les coses relatives a altri”³.

En un sentit més ampli, el *Catecisme de l'Església catòlica* defineix la justícia com “la virtut moral que consisteix en la voluntat ferma i constant de donar al proïsme allò que li és degut”⁴. I afegeix que la justícia envers Déu s'anomena “virtut de la religió”⁵.

La justícia com a virtut

La justícia com a virtut és part integrant del caràcter moral. Ser una persona íntegra exigeix tenir sensibilitat per la justícia i captar situacions injustes que cal revertir i, sobretot, tenir la voluntat ben disposada, amb un hàbit estable, per donar a cadascú el que li correspon.

Actuar amb justícia no és només respectar els drets aliens, sense més. És fer efectiu l'amor pels altres, la primera exigència és la justícia. Així, l'amor, especialment per als cristians, és la força interior per viure la justícia. Dit d'una altra manera, l'amor porta a la justícia, que en el seu sentit estricte és donar a cadascú el seu ni més ni menys encara que l'amor és molt més que justícia. Com explica Benet XVI:

La caritat va més enllà de la justícia, perquè estimar és donar, oferir del que és «meu» a l'altre; però mai no manca de justícia, la qual porta a donar a l'altre el que és «seu», el que li correspon en virtut del seu ser i del seu obrar. No puc «donar» a l'altre del meu sense haver-li donat en primer lloc el que en justícia li correspon⁶.

La justícia es refereix, doncs, a l'altre i té diversos àmbits d'aplicació, que repassarem breument a continuació.

a) Justícia envers Déu: pietat

En primer lloc justícia amb Déu, de qui hem rebut el do de la vida i tants dons sobrenaturals des del baptisme, que fa cristians els qui el reben. Entre ells, el do de la filiació divina, el do del perdó dels pecats, poder rebre Crist en

el Sagrament de l'Eucaristia, i tots els altres mitjans amb què es nodreix la vida cristiana. La justícia envers Déu té el nom propi de *religió*, que viscuda des de la filiació divina s'anomena *pietat* (la virtut pròpia dels fills en el tracte amb els pares).

b) Justícia amb totes les persones, per ser persones

Hi ha una cosa que cal donar a totes les persones, precisament per ser persona, un ésser humà, conscient i lliure, únic i irrepetible i creat a imatge de Déu i per tot això una dignitat intrínseca -la dignitat humana- que fonamenta un conjunt de drets innats: són els anomenats *drets humans* i també *drets naturals*, perquè es tenen en virtut de la naturalesa humana. Entre aquests drets, el de rebre un tracte respectuós en tots els aspectes, el dret a la bona fama, a ser jutjat amb justícia i a créixer en humanitat.

c) Justícia en els intercanvis i en els legítims contractes: justícia commutativa

A diferència de les exigències de justícia derivada de drets innats, hi ha drets adquirits en virtut d'un intercanvi o d'un contracte -per exemple una compravenda- que comporta també deures. La justícia exigeix que hi hagi equitat en els intercanvis i complir els legítims contractes. Aquesta forma de justícia s'anomena justícia commutativa.

La justícia commutativa obliga estrictament; exigeix la salvaguarda dels drets de propietat, el pagament dels deutes i el compliment d'obligacions lliurement contraïdes. Sense justícia commutativa no és possible cap altra forma de justícia.

Quan s'ha comès alguna injustícia ha de ser reparada oportunament, en la mesura que sigui possible (tornar allò robat, la bona fama lesionada, etc.)

d) Justícia a donar a la comunitat el que li correspon: justícia general o legal

La justícia no es limita a les relacions entre persones sinó que afecta també a les relacions de les persones i les comunitats a les quals pertanyen. És l'anomenada justícia general o legal, que es refereix al que el ciutadà (o qui forma part d'una comunitat) ha de donar equitativament a la comunitat a la qual pertany. També els que regeixen les comunitats tenen obligacions de justícia amb els qui en formen part (com veurem en l'apartat següent).

La justícia legal porta a complir les lleis i pagar els impostos que siguin justos. Però no només això, també inclou treballar per al bé comú de la comunitat a la qual es pertany.

e) Justícia en els repartiments: justícia distributiva

Quan s'efectuen repartiments, ja sigui de beneficis o de càrregues, la justícia exigeix que es realitzin amb equitat, és a dir, a través de criteris prudencials objectius aplicats a tothom, sense fer excepció de persones. La justícia distributiva s'aplica a tota classe de comunitats humanes, des de la família a la societat civil. En l'àmbit civil, la justícia distributiva “regula el

La justícia distributiva s'aplica a tota classe de comunitats humanes, des de la família a la societat civil.

que la comunitat deu als ciutadans en proporció a les seves contribucions i a les seves necessitats.”

Atendre una mica més els fills o alumnes amb més necessitats que altres és una exigència de justícia distributiva, el criteri és la necessitat, mentre que donar millors notes a qui més s'ho mereix és una justa distribució basada en el mèrit de cadascú. Per contra, distribuir amb criteris de *favoritisme* o d'amiguisme és contrari a la justícia distributiva, com també ho és un *igualitarisme* indiferenciat que prescindeix de tot criteri objectiu de repartiment. Cal notar la diferència entre el respecte a la igualtat fonamental de totes les persones i actuar amb igualitarisme.

f) Justícia cap als més necessitats: justícia social

Relacionada amb la justícia general i amb elements de justícia distributiva hi ha l'anomenada justícia social, que expressa la voluntat de contribuir solidàriament a atendre els membres més necessitats o vulnerables de la comunitat, de manera que tots puguin disposar del necessari per viure amb dignitat. El *Catecisme de l'Església catòlica* afirma que “la societat assegura la justícia social quan realitza les condicions que permeten a les associacions i a les persones d'obtenir allò que els és degut segons la seva naturalesa i la seva vocació”⁷.

La justícia com a principi social

La virtut de la justícia es correspon amb la justícia com a valor i com a principi. En els ensenyaments socials de l'Església, la justícia és un dels valors bàsics per a l'ordre social⁸. La voluntat de donar a cadascú el seu ha de plasmar-se en lleis i actuacions públiques i privades. *Ubi societas, ibi ius*, deien els romans: allà on hi ha societat hi ha dret. De fet, totes les societats estables compten amb un sistema de justícia, que inclou lleis i sancions per fer-les complir, tribunals per interpretar-les i institucions que en facilitin l'exercici.

També estableixen, en major o menor grau, polítiques socials perquè tots els ciutadans puguin viure amb un mínim de dignitat. L'Estat, en el

Eleanor Roosevelt amb el text de la Declaració Universal dels Drets Humans (1949) Foto: FDR Presidential Library & Museum/Wikipedia.

seu triple poder -legislatiu, executiu i judicial- té un gran paper en la promoció de la justícia, però també en tenen els ciutadans en la seva participació democràtica i en la promoció d'iniciatives socials a favor de la justícia.

La justícia en la vida social requereix, abans de res, respectar la dignitat i drets de tot ésser humà. En moltes constitucions d'estats moderns, els drets humans hi són reconeguts, però, la seva interpretació i certes pressions per incloure com a drets simples pretensions ideològiques, fan necessari estar vigilants. D'altra banda, "el valor de la persona, de la seva dignitat i dels seus drets, tot i les proclamacions de propòsits, està seriosament amenaçat per la difosa tendència a recórrer exclusivament als criteris de la utilitat i del tenir."⁹

La justícia exigeix complir les lleis justes

Les lleis positives, promulgades per la legítima autoritat, amb els seus corresponents drets deriven de la voluntat del legislador, i tenen molt sentit si no s'oposen a aquella justícia natural, que es troba en la naturalesa de les coses i en el valor de persona. Per posar un exemple, és bo que la legislació prohibeixi robar: és una cosa que exigeix la convivència social. Però robar és injust en si mateix i no perquè ho prohibeixi una llei positiva.

EDUCAR EN VIRTUTS ESPECÍFIQUES

Les lleis poden concretar exigències de justícia natural, com per exemple, la prohibició de determinats additius nocius o tòxics en els aliments. Mitjançant aquesta prohibició, l'autoritat civil especifica un aspecte del dret natural a la vida i a la protecció de la salut. En aquest cas, complir les lleis positives és una exigència pròpia de la virtut de la justícia: és just que la legítima autoritat concreti una exigència genèrica de justícia d'acord amb les circumstàncies.

També és moralment exigible per justícia seguir les normes legals que regulen aspectes de la vida social o política amb la condició que no s'oposin a la justícia natural. Així ho afirma sant Tomàs: “la voluntat humana, pot establir alguna cosa com a justa en aquelles coses que per si mateixes no s'oposen a la justícia natural, i aquí és on té lloc el dret positiu”¹⁰.

En resum, cal complir les lleis com una exigència de justícia llevat que siguin contràries a la justícia natural. És el que passa la major part de les vegades, encara que, per desgràcia, no sempre és així. No falten lleis que atorguen prerrogatives als ciutadans (drets subjectius) que els permeten actuar sense respectar el valor intrínsec de cada ésser humà i que, per tant, actuen injustament, encara que sigui legal. És el cas de les lleis abortives i també de les que legalitzen l'eutanàsia, i qualsevol forma de suïcidi.

Distingir entre drets autèntics i simples reivindicacions

Abundant en el que s'ha dit, convé insistir que no és possible actuar amb justícia si abans no es determina el que és veritablement just o, el que és el mateix, quin legítim dret ha de satisfer la justícia, ja siguin drets adquirits o drets inherents a la persona i la seva dignitat. Per això és important distingir entre drets autèntics i simples reivindicacions.

La legislació promulgada pot anar precedida de reivindicacions socials o d'ideologies sustentades per minories influents. Tals reivindicacions poden presentar-se com de justícia, però no sempre compten amb un bon fonament. De vegades es reivindiquen com a drets el que no són més que pretensions ideològiques, elevant-les a la categoria de dret. Així va passar a casa nostra, i ara en d'altres, quan avortar, que implica llevar la vida a un ésser humà abans de néixer innocent, sota l'eufemisme d'*interrupció voluntària de l'embaràs*, es presentava com un “dret” de les dones; o ara amb l'eutanàsia, que no respecta el do de la vida i, a la pràctica, prioritza la mort a les cures pal·liatives.

A vegades s'abusa del prestigi social del concepte de justícia i es presenten com exigències de justícia coses que no ho són. En altres ocasions, sota la bandera de la justícia, i concretament, de l'anomenada “justícia social” es promouen polítiques populistes que poden acabar sent contràries a aquesta justícia. El populisme ofereix solucions immediates tot responent a exigències populars amb vista a garantir vots o aprovació, però sense

avançar en una tasca àrdua i constant que generi a les persones els recursos per al seu propi desenvolupament, perquè puguin sostenir la seva pròpia vida amb esforç i creativitat¹¹.

Com va assenyalar sant Joan Pau II, “no rares vegades *els programes que parteixen de la idea de justícia* i que han de servir per posar-la en pràctica en la convivència dels homes, dels grups i de les societats humanes, *en la pràctica pateixen deformacions*”¹². I, el que és més, forces negatives, com són la rancúnia, l’odi i fins i tot la crueltat, prenen la davantera a la justícia. En aquest cas, “l’ànima d’aniquilar l’enemic, de limitar-ne la llibertat i fins d’imposar-li una dependència total, es converteix en el motiu fonamental de l’acció; això contrasta amb l’essència de la justícia, la qual tendeix per naturalesa a establir la igualtat i l’equiparació entre les parts en conflicte”¹³.

Justícia i perdó per les injustícies sofertes

La justícia no esgota les exigències morals cap al proïsme. La misericòrdia és també una virtut primordial i especialment per als cristians. Un aspecte de la misericòrdia és el perdó de les ofenses. L’Evangeli ensenya a perdonar a tothom (la qual cosa és sempre) i sempre, la qual cosa és expressió manifesta de misericòrdia. Ara bé, el perdó anul·la la justícia? Més en concret, el perdó de l’ofès, deixa en suspens el rescabament per la injúria o la satisfacció de l’ultratge? Elimina la misericòrdia el deure de donar a cadascú el seu, també quan es tractar d’un just càstig per part de la legítima autoritat? És just que les ofenses quedin impunes? La resposta és negativa.

Sant Joan Pau II, precisament en la seva encíclica sobre la misericòrdia i després de considerar la grandesa del perdó cristià, afegeix:

És obvi que una exigència tan gran de perdonar no anul·la les objectives exigències de la justícia. La justícia rectament entesa constitueix per dir-ho la finalitat del perdó. En cap passatge del missatge evangèlic el perdó, i ni tan sols la misericòrdia com la seva font, signifiquen indulgència envers el mal, envers l’escàndol, la injúria, l’ultratge comès... la reparació del mal o de l’escàndol, el rescabament per la injúria, la satisfacció de l’ultratge són condició del perdó (...) el compliment de les condicions de la justícia és indispensable, sobretot, per tal que l’amor pugui revelar el propi rostre¹⁴.

En termes semblants s’expressa Francesc, qui després d’insistir en la grandesa del perdó afegeix (que) el perdó no comporta impunitat¹⁵. Però amb aquest criteri:

La justícia només es busca adequadament per amor a la justícia mateixa, per respecte a les víctimes, per prevenir nous crims i amb vista

EDUCAR EN VIRTUTS ESPECÍFIQUES

a preservar el bé comú, no com una suposada descàrrega de la pròpia ira. El perdó és precisament el que permet buscar la justícia sense caure en el cercle viciós de la venjança ni en la injustícia de l'oblit¹⁶.

La misericòrdia del perdó no anul·la la justícia, però la justícia sense misericòrdia és insuficient. La misericòrdia “té la força de conferir a la justícia un contingut nou que s'expressa de la manera més senzilla i plena en el perdó”¹⁷.

Alguns aspectes pràctics de l'educació en la justícia

La justícia és virtut i, com tota virtut humana, s'adquireix per repetició d'actes, en aquest cas per actes de justícia l'exercici segurament comportarà coratge i prescindir d'allò que cal donar a un altre perquè hi té dret.

Encara que adquirir o augmentar la virtut de la justícia depengui de cadascú, des de fora es pot estimular, per exemple, mitjançant l'exemplaritat directa de pares i professors. També promocionant la lectura de biografies i altres narratives que mostrin actuacions en què es remarqui la virtut de la justícia.

Els joves solen ser molt sensibles en com els professors actuen amb justícia en el tracte amb els alumnes, i concretament en la qualificació d'exàmens. També en com els seus pares compleixen les lleis per sentit de justícia. Durant la pandèmia del covid-19 s'ha pogut sentir: “nen, posa't la mascareta que ens poden enxampar”. Aquest és un missatge contra-educatiu. El correcte seria dir: “nen, posa't la mascareta, tal com cal” o alguna cosa així.

Educació en la virtut justícia serà, doncs, ajudar a fomentar aquesta virtut, mostrant amb narratives adequades la seva bellesa i valor i explicar-ne la importància per a una bona convivència social i per al creixement personal.

Hi ha (un) aspecte crucial en l'educació de la justícia: mostrar que és “allò just” i explicar el valor de la justícia per a la vida social. La determinació d’“allò just” requereix un suport ètic basat en el valor intrínsec de la persona. El Papa Francesc adverteix (que?) aquesta substitució del bé i el mal -del just o l'injust podríem deduir- per un càlcul d'avantatges i desavantatges. Llavors,

el desplaçament de la raó moral porta com a conseqüència que el dret no pot referir-se a una concepció fonamental de justícia, sinó que es converteix en el mirall de les idees dominants. Entrem aquí en una degradació: anar ‘anivellant a baix’ per mitjà d'un consens superficial i negociador¹⁸.

És important, doncs, insistir en els fonaments que exigeixen justícia: els drets humans, ben fonamentats, i la justícia en les seves diverses formes commutativa, distributiva i legal.

Educar en la justícia és també fer veure que la justícia exigeix complir amb els deures professionals: “si som justos, ens atindrem als nostres compromisos professionals, familiars, socials..., sense escarafalls ni pregons, treballant amb tenacitat i exercitant els nostres drets, que són també deures.”¹⁹ Sant Josepmaria Escrivà, de qui són aquestes paraules, afegeix: “No crec en la justícia dels ganduls, perquè amb el seu *dolce far niente* –com diuen a la meva estimada Itàlia– falten, i de vegades de manera greu, al més fonamental dels principis de l’equitat: el de la feina”²⁰.

¹ *Is* 32,17.

² *Rom* 13, 7.

³ *Summa Teològica*, II-II, q. 57, a. 1; q. 58, a. 2 i a. 8.

⁴ *Catecisme de l'Església catòlica*, n. 1807.

⁵ *Ibidem*.

⁶ Benet XVI, *Encíclica 'Caritas in veritate'*, n. 6

⁷ *Ibidem*, n. 1928.

⁸ *Compendio de Doctrina Social de la Iglesia*, n. 201.

⁹ *Ibidem*, n. 202

¹⁰ *Summa Teològica*. II-II, q. 57, a. 2, ad 2.

¹¹ Francesc, *Enc. 'Fratelli tutti'*, n. 161.

¹² S. Joan Pau II, *Encíclica 'Dives in misericordia'*, n. 12.

¹³ *Ibidem*

¹⁴ S. Joan Pau II, *Encíclica 'Dives in misericordia'*, n. 14.

¹⁵ Cfr. *Encíclica 'Fratelli tutti'*, n. 252.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Encíclica 'Fratelli tutti'*, n. 210.

¹⁹ S. Josepmaria Escrivà, *Amics de Déu*, n. 169

²⁰ *Ibidem*.